

УРОК-ЛЕКЦІЯ НА ТЕМУ «КУЛЬТУРА УКРАЇНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ. (АРХІТЕКТУРА, ЖИВОПИС, МУЗИКА)»

Історія України, 9 клас

Ігор КОЛЯДА, професор кафедри методики навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти Інституту історичної освіти НПУ імені М. П. Драгоманова, доктор історичних наук

Мета:

- з'ясувати закономірності та особливості розвитку культури в Україні першої половини ХІХ ст.; проаналізувати стан розвитку архітектури, охарактеризувати живопис і музичне мистецтво, сформулювати уявлення про видатних діячів культури;
- закріпити вміння і навички складання текстувальних таблиць, узагальнювати та порівнювати, зіставляти, складати тезовий конспект, аргументовано доводити свої погляди;
- виховувати дбайливе та бережне ставлення до пам'яток культури, етнічної, релігійної та культурної толерантності; естетичні почуття.

Тип уроку: комбінований урок.

Вид заняття: урок – лекція.

ХІД УРОКУ

І. Перевірка домашнього завдання.

Фронтальне опитування за запитаннями:

1. Визначте чинники, що визначали умови розвитку культури України у другій половині ХІХ ст.
2. Назвіть найвидатніших учених України другої половини ХІХ ст.
3. Про які проблеми українського життя писали українські письменники?
4. Театром корифеїв називають перший український професійний театр та його діячів. Назвіть, коли і де він виник та хто з діячів культури був його засновником.

Індивідуальна робота (виконується біля дошки)

- Розкрийте умови розвитку української культури другої половини ХІХ ст. з умовами розвитку першої половини ХІХ ст., визначивши спільне та відмінне.

ІІ. Актуалізація опорних знань та мотивація діяльності.

Вступна бесіда за запитаннями:

- Який напрям був панівним в архітектурі першої половини ХІХ ст.?
- Які, на Вашу думку, суспільно-політичні умови і яким чином впливали на розвиток культури України другої половини ХІХ ст.?
- Які напрями та жанри характеризували розвиток живопису першої половини ХІХ ст. Пригадайте видатних митців.

Учитель. Отже, при вивченні цієї теми спробуємо охарактеризувати основні напрями та жанри у розвитку архітектури, живопису, музики України другої половини ХІХ ст.

ІІІ. Вивчення нового матеріалу.

1. Монументальне і образотворче мистецтво. Робота над формуванням поняття «еклектизм».

Пояснення з використанням тематичної таблиці:

У другій половині ХІХ ст. у всій Європі і в українських землях архітектура характеризується мішаниною різних стилів. Цей стиль здобув назву **еклектизму**. Серед напрямів цього стилю особливо поширився «віденський ренесанс». У цьому стилі побудовані були оперні театри, міські управи у Києві, Одесі, Чернівцях, Львові, Перемишлі. До цього періоду належать і реставраційні споруди сарокняжої доби: Десятинна церква у Києві, Херсоні, церкви на Волині. Характерним пам'ятником архітектури другої половини ХІХ ст. є Володимирський собор у Києві (1900р., архітектор **Шехтель**) та Олександрівська церква у Кам'янці-Подільському (1903 р.).

Прізвище митця	Архітектурні пам'ятники
О. Беретті	Володимирський собор у м. Києві
В. Шредер	Будинок оперного театру і театру Соловцова в Києві
О. Садлівський	Залізничний вокзал у Києві
О. Кобелев	Вокзал у Козятині, центральний телеграф у Києві
П. Главка	Будинок резиденції митрополита Буковини у Чернівцях
І. Гохбергер	Будинок Галицького сейму
В. Кричевський	Автор проекту будинку Полтавського земства, Меморіального музею біля могили Т. Шевченка
О. Вербицький	Будинок політехнічного інституту в Києві
О. Бекетов	Драматичний театр у Сімферополі
Ю. Захаревич	Будинок Львівського політехнічного інституту, будинок Галицької ошадної каси

Завдання: скласти таблицю; визначити зміст поняття еклектизм.

Учитель. У скульптурі, як і в живописі, переважає реалізм. Найвидатнішими митцями були П. Забіла (автор пам'ятника М. Гоголю у Ніжи-

ні), В. Бродський, Ф. Каменський (авт. одного з перших бюстів Т. Г. Шевченку), Л. Позен (авт. пам'ятнику І. Котляревському у Полтаві), М. Мікешин (авт. пам'ятника Б. Хмельницькому в Києві). Відомими скульптурами у Галичині були: П. Війтович (ушавився фасадним оформленням Львівського театру), Гр. Кузневич (авт. скульптури «Перший хлібороб» у Римі) та ін.

Отже, українська культура другої половини XIX ст., незважаючи на політику колоніальних властей відкинути її на задвірки нової модерної культури, продовжувала свій поступальний розвиток. Гуманізм ідей, реалізм у зображенні життя народу знайшли належне відображення у натхненних творах письменників, поетів, живописців, композиторів.

Завдання: скласти тезовий конспект.

Доведення

У художньому житті України живопис був чи не найбільш інтегрованим у масштабах імперії мистецтвом. Про це свідчать такі факти. Усі шляхи до високої майстерності та визнання лежали тут через Петербурзьку академію мистецтв, навчання за кордоном було рідкістю. Обдарована молодь їхала до столиці імперії і там утворювала загальноімперське художнє середовище – про це свідчить доля І. Крамського, вихідця зі Слобожанщини, і численних художників другої половини XIX ст. – вихідців з України: М. Ге, О. Литовченка, М. Ярошенка, А. Куїнджі та ін.

Завдання: скласти тезовий конспект.

Образна розповідь

Український національний живопис розпочався з видання «Живописна Україна» – додатка до журналу «Основа», зреалізованого задуму Т. Г. Шевченка художниками Л. Жемчужниковим, К. Трутовським, І. Соколовим.

Українські митці продовжують оспівувати і увічнювати національне в природі, побуті, характерах: Л. Жемчужников «Козак іде на Січ», «Чумаки в степу», К. Трутовський «Колядки на Україні», І. Соколов «Українські дівчата ворожать на вінках» та ін. Реалізм т. зв. пересувних виставок започаткували й утвердили українці за походженням: І. Крамський, М. Ярошенко, І. Рєпін та ін. Яскравими майстрами побутового та пейзажного жанру були: М. Пимоненко «Святочне ворожіння», «Свати», С. Васильківський «Козачий пікет», «Козача левада», М. Самокиш «Табун на водопої». М. Самокиш вважається одним із неперевершених майстрів батального живопису, зразком його мистецтва є картина «Бій Богуна з Яремою Вишневецьким»; усього митець залишив понад 6000 малюнків побутових, мисливських, історичних.

Не можна уявити всю палітру мистецького життя України пореформенної доби без творчості видатних майстрів пензля з родини Мурашків – Миколи Івановича (1844–1909), засновника Київської малярної школи та Олександра Олександровича (1875–1919), автора картини «Похорон кошового».

У Галичині національне малярство представляли К. Устиянович, автор картини «Мойсей», церковний маляр Т. Копистинський, у Північній Буковині – Ю. Пигуляк, А. Кохановська, М. Івасюк, у Закарпатті – Г. Рошкович та ін.

Завдання: заповнити таблицю «Мистецтво України другої половини XIX ст.» за схемою:

Жанровий стиль	Митець	Полотно

Сюжетна розповідь

На кінець 1879 р. у нас таких, що записалося, було понад сто. Ми цілком примирилися із своєю метушливою скромною діяльністю. Більша частина в нас були бідняки, вчилися безплатно. Це були діти ремісників, для яких малювання було істотною необхідністю. І це нас морально задовольняло. Через те, що всієї маси учнів ми прийняти не могли, то доводилось тримати школу відкритою цілий день, з 10 год. ранку і до 7 год. вечора, тільки з двогодинною перервою. Приходили, як кому зручно і можливо, і одні змінювали іншими. Для ремісників, які не могли потрапити до нас в будні, ми встановили безплатні недільні уроки від 12 до 3 год. після полудня, які з того часу тривали протягом усього часу існування школи. Крім ремісників прибігали до нас всякі малюки, учні, користуючись свободою свята. Закрита о 3 годині вечора, з 5 годин знову відкривалася наша маленька установа, і до нас збиралися дуже поважні люди, які тільки таким способом ввечері і могли скористуватися нашою школою. Тут були студент, офіцер, доцент університету, учні старшого класу реального училища і інші в такому роді; славна все публіка. Розглядали нашу скромну збірку з мистецтва і, найсерйозніше ставлячись до справи, з великою любов'ю малювали з ефектно освітленого бюста, встановленого в арці, в глибині магазину.

Цікаво відмітити, що спочатку у нас на один з днів тижня школа була оголошена відкритою спеціально для дівчат і ніхто з чоловічої статі в цей день не з'являвся, але цей порядок не прищепився, дівчата і жінки були в нас у свої дні, але вони вільно і охоче заповнювали школу і в інший час, не соромлячись учнів; ці дні скасували, заняття проводились спільно.

Так минуло чверть століття, і я нічого не можу сказати проти цих спільних занять. (*Київська рисувальна школа 1875 – 1901 гг. Воспоминання старого учителя. – К., 1907. – С. 65–66.*)

Завдання:

• Які цікаві подробиці громадського життя подає мемуарист?

2. Музика.**Опис**

«Перед усім світом уславив і звеличив ти славі діла наших предків, могутній дух їхній лицарський, безкраю любов до світла і правди, високі поривання до кращих ідеалів людства... Любі твої переспіви звернули очі наші у глиб народної душі, побачили й ми всю безодню і глибочинь її, всю широкість і міць поривань і чуття...», – писала, вітаючи з 35-річним ювілеєм група студентів.

«(творчість В. Лисенка) будила найінтимніші струни душі, відбудовувала, поглиблювала, підносила на рівень архітвору те, що було надбане вікодавнім духовним життям нації, зрослась з духовним обличчям її», – характеризував творчість композитора громадсько-політичний діяч нової генерації С. Петлюра.

М. В. Лисенко (1842–1912) походив із родини армійського офіцера, що належала до старовинного козацького роду. Першою вчителькою музики для нього була мати. Здобувши освіту у Київському університеті, деякий час працює мировим посередником у повітовому центрі Тараща Київської губернії, де збирає і оброблює велику кількість народних пісень. Повернувшись до Києва, видає свої перші збірки з голосу для фортепіано. Потім продовжив навчання за кордоном у відомих музикантів-педагогів: Рейнеке, Венцеля, Ріхтера; видає збірку українських народних пісень. Повернувшись після навчання, активно залучається у музичне та громадське життя. Продовжував навчання у Петербурзі під керівництвом М. Римського-Корсакова. Вершина його творчості припадає на кінець XIX – на початок XX ст. Творчий доробок митця становить 7 випусків збірок українських народних пісень (по 40 пісень у кожному); автор семи опер «Маруся Богуславка», «Тарас Бульба» (створював 10 років), «Наталка Полтавка тощо та першої української оперети «Чорноморці», перших дитячих опер «Коза-Дерева», «Пан Коцький». Створив одну з найкращих інтерпретацій поетичного доробку великого Кобзаря – цикл творів «Музику до «Кобзаря», що складається з кантат, хорових поем, хорів, вокальних ансамблів, пісень і романсів різних жанрів. Видруковано 20 томів його творів, серед яких 83 на тексти Т. Шевченка кількості народних пісень.

Творчо працювала плеяда інших українських музикантів другої половини XIX ст. Композитор П. Ніщинський створює класичні музичні твори з народного життя; П. Сокальський – автор опер «Мазепа», «Майська ніч», романсів і хорів; автор понад 30 творів польський і український композитор – В. Заремба; автор 10 симфоній-увертюр,

багатьох хорів, музики до національного гімну «Ще не вмерла Україна» – М. Вербицький та ін.

Завдання: скласти коротку біографічну довідку.

3. Релігійне життя в Україні у другій половині XIX ст.**Розповідь**

Найвпливовішою конфесією на українських землях у другій половині XIX – на початку XX ст. залишалася Російська православна церква. У цей час тут діяло 8 епархій: Київська, Чернігівська, Полтавська, Харківська, Волинська, Подільська, Катеринославська і Херсонська.

На початку XX ст. в Наддніпрянській Україні налічувалося понад 9 тис. парафій (приходів) та 12 тис. священників Російської православної церкви. Священників призначала консисторія, хоча збереглася і спадкова передача приходу синові, внукові. Незважаючи на заборону проводити церковну службу українською мовою, місцеве, зокрема сільське, духовенство вживало рідну мову.

Заборона обирати священників віруючими поступово призвела до взаємної недовіри. Це створило умови для поширення протестантських віровчень і сект. Найпоширенішим серед них став штундизм (баптизм), який сповідували німецькі колоністи Півдня. З Херсонської та Катеринославської губерній сезонні сільськогосподарські робітники перенесли баптизм на Волинь, Чернігівщину, Київщину. Влада всіляко забороняла діяльність сект, вдаючись навіть до репресій. Тільки після революції 1905 р. баптисти дістали змогу легальної діяльності. В цей час в Україні до секти належало близько 3 млн віруючих.

Водночас ширилися містичні секти, які не визнавали церкви і вважали, що Ісус Христос вже прийшов на землю і встановив Царство Боже.

Зросійщення церкви, її зближення з самодержавством відштовхувало від неї частину інтелігенції (В. Антонович, О. Кониський, М. Драгоманов).

Однак на побутовому рівні більшість людей вірила в Бога, подорожувала до православних святинь – Київської та Почаївської лавр. Попри всі заборони, Київська духовна академія, духовні семінарії ставали осередками відродження релігійно-духовного життя в Україні. Патріотично налаштовані майбутні священники створювали українські гуртки, вивчали історію, літературу, етнографію України. Родини духовенства дали Україні таких видатних письменників та вчених, як С. Руданський, І. Нечуй-Левицький, М. Грушевський, П. Житецький, О. Кістяківський, Ю. Січинський, В. Біднов, О. Лотоцький, С. Єфремов, В. Щербаківський.

Русифікація України викликала опір національно свідомих верств населення. У релігійно-

му житті це були спроби перекласти богослужбові книги українською мовою. Переклад Біблії та Євангелія здійснювали П. Куліш спільно з І. Пулюєм. 1869 року у Львові надрукували «П'ять книг Мойсея», через 2 роки у Відні – переклад Євангелія. Переклад Біблії українською мовою здійснив І. Нечуй-Левицький. Але через заборону царського уряду в Наддніпрянську Україну ці видання не надійшли.

Релігійне життя на західноукраїнських землях мало свої особливості. Після повстання 1863 р. російський уряд обмежував вплив римо-католицької та греко-католицької церкви, розпочав боротьбу проти латинсько-польського обличчя греко-католицької церкви. 1875 р. було організовано збір підписів під клопотанням до Петербурга про повернення українців Холмщини та Підляшшя до православ'я. Російський уряд офіційно ліквідував греко-католицьку церкву. Не бажаючи примусово приймати православ'я, близько 200 тис. віруючих перейшли до римо-католицької церкви. Російська влада вперто викорінювала всі залишки уніатства, не зупиняючись перед репресіями щодо віруючих і духовенства.

На території Австро-Угорщини становище уніатів було значно кращим. Г. Якимович, призначений митрополитом 1860 р., брав активну участь у громадському житті краю, його називали «володарем духовної української держави». У 1862 р. в Римі поляки й українці підписали конкордат (угоду), який встановлював рівноправність римо-католиків та греко-католиків.

У 1870–80-х роках посилюється внутрішня боротьба між прихильниками латинізації греко-католицької церкви та прибічниками повернення до первісних, східних обрядів. Конфлікти з римо-католиками спричинили ліквідацію конкордату.

За цих умов набувають поширення чернечі організації, створені митрополитом С. Сембратовичем, товариство Св. Петра та товариство Св. Павла. У 1900 р. митрополиту кафедру очолив А. Шептицький, з іменем якого пов'язана ціла епоха в історії Української греко-католицької церкви.

Буковинські православні парафії до 1873 р. підпорядковувалися Сербській православної церкви. Митрополит Є. Гакман домігся створення незалежної буковинської митрополії, сприяв діяльності товариства «Руська Бесіда». Митрополит А. Чуперкович за час перебування на чолі буковинської митрополії організував укладання Катехизису (виклад релігійного вчення у формі запитань і відповідей) та підручника з релігії українською мовою.

1871 р. на конгресі у Пешті українцям відмовили в автономії Української греко-католицької церкви. Будь-які прояви національно-релігійного життя українців переслідувалися.

Завдання: скласти тезовий конспект. На контурних картах показати регіони та конфесійний розподіл.

4. Українські підприємці-меценати.

Доведення

Прогрес української культури був пов'язаний з успішною діяльністю багатьох підприємців. Тринадцять років їх показували однобічно, представляли експлуататорами, яких цікавить лише зиск. Характерна назва однієї з п'єс Івана Карпенка-Карого – «Глитай, або ж павук». Були й такі. Але кращі представники українських торгово-промислових кіл чимало робили для забезпечення нормальних умов життя і праці своїх робітників, підтримували національну науку й культуру. Наведемо два приклади. Зі старовинного козацького роду походили підприємці Терещенки з Глухівщини, Артем Терещенко (? – 1873) був власником багатьох цукрових заводів, зокрема найбільшого в Україні (на початок роботи) у хуторі Михайлівському (нині Сумська область). Справу Артема Терещенка продовжили сини – Микола і Федір. Сучасники відзначали не тільки високоефективну підприємницьку діяльність Терещенків, а й зразкові умови роботи й життя, які забезпечували вони робітникам.

Микола Терещенко був відомим меценатом, віддавав значні кошти на будівництво і утримання закладів освіти, культури, охорони здоров'я, матеріально допомагав діячам української культури. Так, лише на потреби відкритих у Києві школи та спеціалізованих класів, у яких діти з сімей різних станів вивчали торгівельну справу, він у 1896 р. пожертвував 100 тис. крб. Загалом на благодійність Терещенко віддавав мільйони карбованців.

Із козацького роду вийшли й цукрозаводчики брати Платон і Василь Симиренки. Виробництво цукру було справою прибутковою. Але мільйонери Симиренки вміли розпорядитися прибутками шляхетно. Молодший з братів, Василь, один із засновників відомої тоді фірми «Брати Яхненки і Симиренко», протягом 40 років передавав десятину прибутків на потреби української культури. На Черкащині він створив один із кращих українських народних театрів.

Після смерті мецената його маєток ціною близько 10 млн крб перейшов, згідно заповіту, «на культурні потреби» українського народу.

Старший брат Платон (1821–1863) дружив із Тарасом Шевченком. У рік смерті поета виділив кошти на видання «Кобзаря», згодом активно розповсюджував серед дітей складені Шевченком букварики. Захопившись садівництвом, він почав селекційну роботу, яку продовжив син Левко (1855–1920). Симиренко на Всеросійській виставці у 1890 р. отримав найвищу премію і став

офіційним «королем садівництва» Російської імперії. Його прізвище ми сьогодні знаємо за назвою чудового зимового сорту яблук.

Завдання: скласти тезовий конспект.

IV. Закріплення та повторення.

Коллективна робота.

Репродуктивна бесіда:

1. Розкрийте зміст поняття еkleктизм. Назвіть найвідоміших архітекторів.
2. Назвіть найвідоміших художників та скульпторів другої половини XIX. Які теми переважали у творах художників?
3. Яку роль відігравали українські підприємці у розвитку культури України? Чому?
4. Яка роль належить М. Лисенку у становленні української класичної музики?

V. Підбиття підсумків уроку.

Узагальнення

Незважаючи на несприятливі обставини, у другій половині XIX ст. в умовах наростання національно-визвольного руху спостерігалася значна активізація всіх форм духовного й культурного життя українського народу, про що вже йшла мова у двох попередніх параграфах. Не обійшло це піднесення й образотворче мистецтво. Розвиток міст сприяв архітектурній творчості. З'явилися видатні майстри-архітектори, чий творіння, особливо в містобудуванні, не загубилися у вирі бурхливих подій XX ст. і привертають до себе увагу й сьогодні. Це ж стосується й

скульптури, особливо монументальної. Розквіт переживав український живопис, у якому, як і в музиці, було помітним повернення до українських традицій. Українські майстри пензля почали приділяти більше уваги не лише пейзажам, побутовим темам українського села, але також поверталися до історичних тем, зокрема до героїчних подій часів козаччини.

VI. Домашнє завдання.

1. Опрацюйте текст параграфа.
2. Заповніть таблицю «Українська культура другої половини XIX ст.»:

	Митці	Твори
Література		
Живопис		
Музика		
Театр		

3. «Ми мусимо серцем почувати свій ідеал, мусимо розумом уявляти його, мусимо вживати всіх сил і засобів, щоб наближуватись до нього, інакше він не буде існувати і ніякий містичний фаталізм не сотворить нам його, а розвій матеріальних відносин перший потопчить і роздавить нас як сліпа машина», – писав Іван Франко про пошук суспільного ідеалу.

• Який суспільний ідеал створили діячі української культури другої половини XIX ст.? На вашу думку, це був витвір їхньої фантазії чи реальність буття?

ПАМ'ЯТКА ДЛЯ АВТОРІВ ЖУРНАЛУ

1. Автор подає до редакції рукопис статті українською мовою обсягом до 20 сторінок формату A4 документа Word на електронну пошту: ovgisem@yandex.ru.
2. Текст рукопису потрібно набрати на комп'ютері (у програмі **Word**, півтора інтервала між рядками, розмір шрифту 14).
3. Ілюстрації подаються в окремих файлах у форматі **JPEG**.
4. Бібліографія до статті має бути складена з додержанням стандартів, прийнятих ВАК України.
5. До рукопису додаються дані про автора (прізвище, ім'я та по батькові, місце роботи, посада, вчений ступінь, звання, адреса, телефон).
6. Автор підписує другий примірник рукопису, стверджуючи цим достовірність дат, цитат, фактів тощо.
7. Статті, які передбачається використати під час подання до захисту дисертаційних робіт, надсилати з рецензією. Необхідно зазначити УДК, написати трьома мовами (українською, російською, англійською) ім'я і прізвище автора, назву статті, анотацію та ключові слова.
8. Прохання не надсилати одні й ті самі матеріали водночас до нашого журналу та інших видань.

Редакція